

De inkomstendaling van arbeiders en beter-gesitueerden was een catastrofe voor de middenstand, speciaal voor de winkeliers. Op huren en lonen konden zij weinig bezuinigen, de bedrijfskosten van kruideniers, slaggers, melk- en groentehandelaren daalden bijvoorbeeld van 1928 tot 1933 gemiddeld met nog geen 4 % – maar de waarde van hun omzet daalde met een derde.¹ Tallozen konden hun winkel alleen van het faillissement redden door de bedragen die voor het gezin opgenomen werden, aanzienlijk te beperken. Het was een geleidelijke, haast onzichtbare verarming, waarbij de verbittering zich richtte op de naaste concurrenten: de grote warenhuizen, de filiaalbedrijven, de verbruiks-coöperaties. Van de totale omzet in de detailhandel namen die weliswaar niet veel meer dan een zevende voor hun rekening,² maar dat zevende maakte in de diepe crisis voor de kleine, zelfstandige winkeliers al het verschil uit. Menigmaal trachtten zij in de branches die daarvoor in aanmerking kwamen, met geforceerde uitverkopen een klein extra-voordeel te behalen; dat verschijnsel deed zich vooral voor in de textielzaken. In de winter van '33 op '34 bleek in de acht grootste steden bij een onderzoek dat zich over zestien weken uitstreckte, dat in twee van elke vijf textielwinkels uitverkoop gehouden was; gemiddeld hadden die uitverkopen meer dan een maand geduurd, in Utrecht zelfs twee maanden. Ze waren 'volgens de verklaringen van de winkeliers voor 90 % bedrog' – d.w.z. dat onder het mom van uitverkoop, speciaal ingekochte goederen tegen extra-lage prijzen aangeboden werden.³ Het hielp lang niet altijd. Duizenden winkels werden opgeheven, andere verwisselden van eigenaar; in Amsterdam was dat elk jaar met een tiende van de kruidenierszaken het geval⁴. En in de straten, vooral van de grote steden, weerklonk 's ochtends en 's middags de roep van de voddenkoopman die, met behulp van een gehuurde kar of bakfiets, als het kon een rijksdaalder per dag trachtte te verdienen; dat was al meer dan de werklozen kregen.

Bedrijfsleven en regering waren door de diepe crisis volledig verrast. Men leefde in beide milieus in de ban van de liberale economie (drie generaties lang in het hoger onderwijs gedoceed) die, voorzover zij dan schoorvoetend bereid was te erkennen dat economische malaise van tijd tot tijd voorkwam, in elk geval hardnekkig de overtuiging koesterde dat het niet op de weg van de overheid lag, die malaise actief te bestrijden. De economie heette slechts gebaat bij 'het vrije spel der maatschappelijke krachten'; de overheid diende

¹ J. G. M. Delfgaauw: 'De binnenlandse groot- en kleinhandel', a.v., dl. XI, p. 105.

² Schattingen (1931): warenhuizen 3,2%, filiaalbedrijven 5%, coöperaties 5%; (1933): warenhuizen 3,5%, filiaalbedrijven 9,4%, coöperaties 2%. A.v., p. 63.

³ A.v., p. 80-83. ⁴ A.v., p. 38.